

INHOUDSOPGAVE
nummer 4|2017

GESCHIEDENIS, BEELD & VERBEELDING
IVMV online magazine

INTRO

1. Heidi de Mare en Wilbert Schreurs, 'Maalstroom van de geschiedenis. Inleiding op GESCHIEDENIS, BEELD & VERBEELDING'.

COLUMN

2. Joost Pollmann, 'Het vlot van de Lampedusa. Over de handzame verpakking van een crisis'. Met een beeldbijdrage waaruit blijkt dat *Het vlot van de Medusa* als icoon voor de vluchtelingenproblematiek wordt ingezet.
3. Heidi de Mare, ['CARNATY, of de moeilijkheid van vleeskleur'](#).
4. Geerten Boogaard, 'Gelijk een vader in zijn huisgezin. Constitutionele interpretatie van oranje familieplaatjes'.

BESPIEGELING

5. Gabriël van den Brink, 'Groeten uit Portugal. De vroege opkomst van de morele *verbeelding*'.
6. Thomas van den Brink, 'The cartographic conception of a fiction? The problematic interpretation of old planning maps as historical sources'.

ESSAY

7. Merlijn Schoonenboom, 'Venus voor het volk. Waarom lang vergeten 19^e-eeuwse schilders weer bij de hedendaagse cultuur passen'.

8. Gabriël van den Brink en Heidi de Mare, 'Maatschappelijke verbeelding. Bouwstenen voor een historisch-analytische benadering'.
9. Gabriël van den Brink en Heidi de Mare, 'HIGH NOON. Exemplum in termen van ons theoretisch kader'.
10. Heidi de Mare, 'Melk, tabak en alcohol. Verschuivingen in de maatschappelijke verbeelding van gezondheid en ziekte in NL'.

REVIEW

11. Heidi de Mare, 'Tussen verledenverbeelding en ekphrasis. Twee cultuurhistorici over beeld en verbeelding'. Dubbelbespreking, P. Rietbergen (2015), *Clio's stiefzusters. Verledenverbeeldingen voorbij de geschiedwetenschap* en D. Rijser (2016), *Een telkens nieuwe Oudheid. Of: Hoe Tiberius in New Jersey belandde*.
12. Leo van Bergen, 'Op je gezondheid. Boekbespreking'. René Kahn (2016), *Op je gezondheid? Over de effecten van alcohol*.
13. Tonie van Marle, 'Terug naar de Grote Oorlog. Boekbespreking'. Nanette Norris (ed.) (2015), *Great War Modernism. Artistic Response in the Context of War, 1914-1918*.

DOSSIER GESCHIEDENIS, BEELD & VERBEELDING

een greep uit onze publicaties:

- Gabriël van den Brink (1990), 'Een andere pijp. Inleiding', bij G.J.M. van den Brink en W.Th.M. Frijhoff (red.), *De wevers en Vincent van Gogh*, Waanders uitgevers: 7-21 ([pdf](#)).
- Gabriël van de Brink (1994), 'Geschiedschrijving als geestelijke oefening. De Certeau en mijn ervaringen met historisch onderzoek' ([pdf](#)).
- Heidi de Mare (1997), '[De verbeelding onder vuur](#). Het realisme-debat der Nederlandse kunsthistorici', in: *Theoretische Geschiedenis*, vol. 24, no. 2: 113-137.
- Heidi de Mare (1999), '[Gedisciplineerd kijken. Van kunstgeschiedenis naar historisch formalisme](#)', in: *Kunstlicht*, Jubileumnummer, De toekomst van kunstgeschiedenis, vol. 20, no. 3-4: 14-20.
- Heidi de Mare (2000), '[Het huis, de Natuur en het vroegmoderne architectonisch kennissysteem van Simon Stevin](#)', in: J. De Jong et al. (eds.), *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, deel 51: 34-59.
- Heidi de Mare (2003a), '[Hoofdstuk 1: Bronnen en methodologie](#)', in: idem, *Het huis en de regels van het denken. Een cultuurhistorisch onderzoek naar het werk van Simon Stevin, Jacob Cats en Pieter de Hooch* (cum laude dissertatie): 21-116.
- Heidi de Mare (2003b), '[Hoofdstuk 5. Samenshikking, reflectie en speculatie](#)', in: idem, *Het huis en de regels van het denken* (cum laude dissertatie): 591-706.
- Connie Veugen (2004), '[Here be the dragons](#). Voorgeschiedenis en ontstaan van adventure games', in: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, themanummer [Games & Geschiedenis](#), vol. 7, no. 2: 77-99.
- Heidi de Mare (2005), '[Welsprekende waarschijnlijkheden](#). Het misplaatste moralisme in het Nederlandse documentairedebat naar aanleiding van FORD TRANSIT (2002)', in *E-view*: 1-82.

- Leo van Bergen (2006), '[Holocaust is geen mening](#)', *de Volkskrant*, 4 oktober.
- Heidi de Mare (2007a), '[Vroegmoderne verwantschap in woord en beeld. Het gebruik van Cats, De Hooch en Van Hoogstraten als historisch bronmateriaal](#)', in: P. Stokvis (red.), *Geschiedenis van het persoonlijk leven. Bronnen en benaderingen*. Amsterdam SUN/ Boom/OU: 299-345.
- Heidi de Mare (2007b), '[Johannes Vermeer: migratie van een icoon](#)', in: J. Van Eijnatten et al. (red.), *Heiligen of helden. Opstellen voor Willem Frijhoff*, Amsterdam Bert Bakker: 198-214. **Translation:** '[Johannes Vermeer: migration of an icon](#)'.
- Wilbert Schreurs (2008), 'Huisje, boompje, beestje. Hoe denken reclamemakers zelf over hun "genderstereotiepe" reclame? Zouden ze het een volgende keer anders doen?', in: *Adformatie* 41, 9 oktober: 46-49 ([pdf](#)).
- Olaf Tans (2009), 'De fictie van de constitutie. Over de maatschappelijke functie van ontwerp-denken', in: *Recht der Werkelijkheid*, vol. 30, no. 1: 12-26 ([pdf](#)).
- Heidi de Mare (2009), '[Ars sine scientia nihil est. De kunst van interdisciplinair onderzoek](#)', in: *Kunstlicht*, Jubileumnummer Kunstgeschiedenis & Interdisciplinariteit, vol. 30, no. 3-4: 90-99. **Translation:** [Ars Sine Scientia Nihil Est. The Art of Interdisciplinary Research](#)'.
- Leo van Bergen (2009), '[Medische Polemologie en Ideologie: drijfveren en oogkleppen](#)', *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift*, September: 173-179.
- Leo van Bergen (2010a), '[De geschiedenis herhaalt zich \(niet\)](#). Een gedachtegang over pandemiebestrijding, wetenschappelijke waarheid en maatschappelijke beeldvorming', *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift*, no. 63 (september): 145-148.
- Leo van Bergen (2010b), '[Vrije mening is schot uit de heup](#)', *de Volkskrant*, 26 oktober.
- Leo van Bergen, Heidi de Mare and Frans J. Meijman (2010), '[From Goya to Afghanistan. An essay on the ratio and ethics of medical war pictures](#)', in: *Medicine, Conflict & Survival*, vol. 26, no. 2: 124-144.
- Gawie Keyser en Heidi de Mare (2010), '[De lakmoesproef van de moderne beschaving. Goed en Kwaad in virusfilms](#)', in: A. Oderwald et al. (red.), *Besmet* (Literatuur & geneeskunde, De Tijdstroom Utrecht): 99-108.
- Leo van Bergen (2011), '[De snelle opkomst en gestage ondergang van het vak medische geschiedenis aan de Vrije Universiteit](#)'.
- Heidi de Mare (2012), '[Vindplaats van het huiselijk leven. Het kamergezicht in de Hollandse Gouden eeuw](#)', in: *Historisch Tijdschrift Holland*, no. 3: 110-118.
- Heidi de Mare (2013), '[Hoe de historische verbeelding maatschappelijk vorm krijgt](#)'. Bespreking M. Kleppe (2013), *Canonieke icoonfoto's. De rol van (pers)foto's in de Nederlandse geschiedschrijving*, in: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, Jrg. 16, no. 2: 77-80.
- Connie Veugen (2014), '[Using Games to Mediate History](#)', in: L. Egberts and K. Bosma (eds.), *Companion to European Heritage Revivals*: 97-111.
- Heidi de Mare (2014), '[Beeldopvattingen in Nederland. Een kleine genealogie van het Europese beeldbegrip](#)' [kader 1], in: *IVMV online magazine 2014* | 2 [HET BEELD VAN MOSLIMS IN NL](#).

- Heidi de Mare (2015a), '[Waar is de verbeelding gebleven?](#)', in: M. van Hulst & Th. Jansen (red.) (2015), *Onder de motorkap van de modernisering. Essays voor Gabriël van den Brink*: 183-191.CHECK
- Heidi de Mare (2015b), '[Nadenken over het beeld](#)'. Bespreking Joan B. Vert (2014), *De kunst van het afbeelden. Een overzicht van de visuele taal*, in: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*.
- Heidi de Mare (2016), Book review [H. Bredekamp et al. \(eds.\) \(2015\), *The Technical Image. A History of Styles in Scientific Imagery*](#), in: *Journal of Design History*, vol. 29, no. 1: 93-95.
- Heidi de Mare en Sterre Sprenger van *De Correspondent* (2016), Een gedachtewisseling ([pdf](#)).
- Heidi de Mare (2017), 'Gezelschapsspel of monsterverbond? Herkomst en rol van het romantisch-moderne kunstbegrip', dubbelbespreking A. Heumakers (2015), *De esthetische revolutie. Hoe Verlichting en Romantiek de Kunst uitvonden* en P.J. Steenhuis en R. Gude (2015), *Door het beeld, door het woord* (2015) in: [Tijdschrift voor Mediageschiedenis](#), no. 1.

MAALSTROOM VAN DE GESCHIEDENIS

De opvattingen over de relatie tussen geschiedenis, beeld & verbeelding lopen danig uiteen. In dit themanummer doen we daar een actuele greep uit, werpen we een blik op ontwikkelingen en publicaties van de laatste decennia en schetsen we bouwstenen voor een historisch-analytische benadering.

Inleiding op GESCHIEDENIS, BEELD & VERBEELDING

[Heidi de Mare](#) en [Wilbert Schreurs](#)

Wanneer de hedendaagse lezer geschiedenis zegt, bedoelt hij veelal een oppervlakkig zich vergapen aan wat indrukken van beeldende kunst, of wat filmpjes van de historische buitenkant. Johan Huizinga, *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw* [1941]: 88.

Over de rol van beeld en verbeelding in de geschiedenis en in de geschiedschrijving doen tal van opinies de ronde, maar er bestaat nauwelijks consensus over wat al die meningen waard zijn. Vaak lijken de gedachten daarover zo vanzelfsprekend dat er nauwelijks ruimte is om er vragen over te stellen en die in te brengen in het publieke debat of over te dragen in het onderwijs.

Die achteloosheid kan verregaande gevolgen hebben voor hoe we omgaan met beelden – met kunst en kitsch, reclame en cartoon, persfoto en speelfilm, game en documentaire. Maar ook hoe we, via die beelden, aankijken tegen ons verleden en dat waarderen. De verbeelding speelt daarin een dubbele rol. Enerzijds wordt onze aandacht getrokken door de vele beelden die we zien en die een voorstelling van de geschiedenis oproepen – zoals bijvoorbeeld het geval is met de Hollandse Gouden Eeuw door de vele boekomslagen met zeventiende-eeuwse genreschilderkunst. Of het schilderij van Hans Holbein, *De Ambassadeurs* (1533) dat algemeen bruikbaar is. Musea doen flink mee aan het op grote schaal verspreiden en versnijden van historische beelden – vaak onder het mom van het hulde brengen aan grootse genieën. Zie de magnum met afbeeldingen van Hollandse Meesters uit het Mauritshuis. Maar ook door het publiek aan te sporen [een eigen meesterwerk](#) te maken.

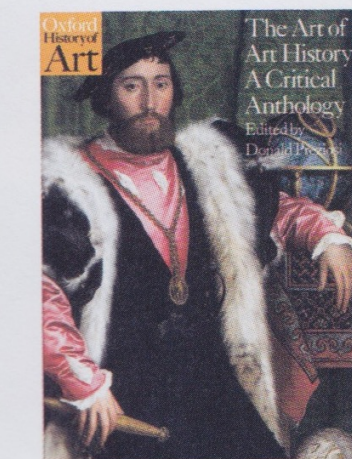
2002

2009

2012

7 Preziosi 1998

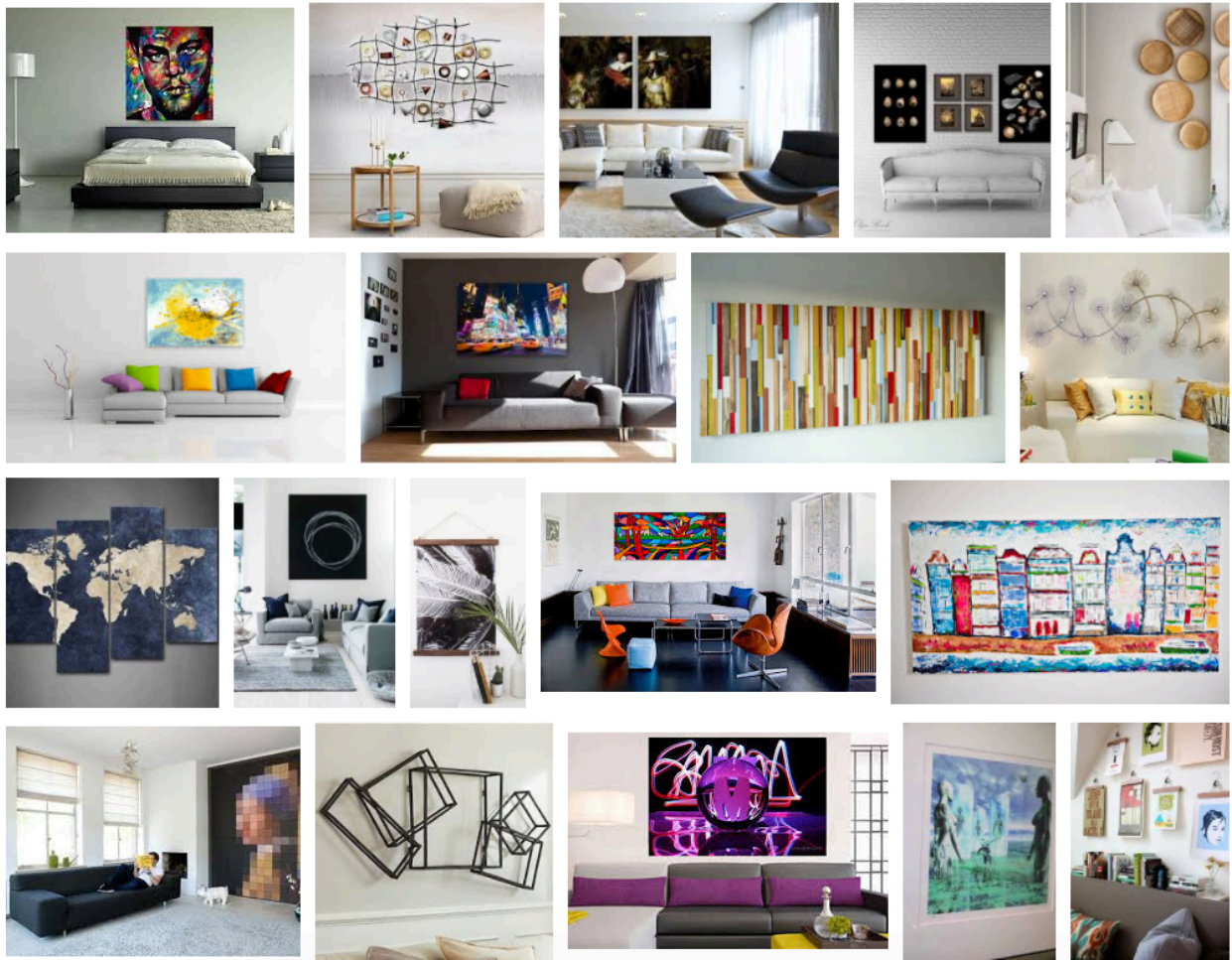

8 Carroll 2006

9 Bod 2010

Kunstwerken worden financieel uitgebaat, wat de circulatie van historische beelden verveelvoudigt. Wie heeft er eigenlijk geen replica van [het meisje met de parel](#) of een variatie daarop thuis boven de bank hangen? Wat zeggen al die beelden-aan-de-muur (poster, schilderij, beeldverzameling, echte Kunst, Moderne Kunst, Oude Kunst) over onze eigentijdse identiteit? Wat vertellen al die beelden-op-onze-buik ons over hoe we tegenwoordig communiceren? En hoe moeten we de nieuwe rage van moderne mensen waarderen die aan het kleuren slaan van A4-formaat-oude-kunstwerken-op-stevig-papier 'om hun stress te beteugelen' resp. 'hun geloof te hervinden' – van [NRC-elite](#) tot en met moderne gelovigen? 'U hoeft geen kunstenaar te zijn en heeft geen tekentalent nodig', aldus *NRC Handelsblad* over het [Kleurboek Hollandse meesters](#). Om vervolgens uw kleurplaat – ingelijst, alsof het kunst is – aan de wand te spijkeren! De vraag is wat dat alles betekent voor onze verbeelding. Bijvoorbeeld als we imaginaire voorstellingswerelden – uit de film, de literatuur – in de realiteit willen bezoeken. Brengt dat een nieuwe, verrijkende ervaring met zich mee die iets toevoegt of doet dat de verbeeldingswereld met zijn eigen regels en conventies teniet? Of zijn dat geen goede vragen?

Google afbeeldingen, 'kunst voor boven de bank'

Google afbeeldingen, T-shirts met kunst, in dit geval met Van Gogh.

Anderzijds worden actuele voorstellingen op het verleden geprojecteerd, of wordt op basis van een eigentijdse ideeën geëist dat het verleden wordt gewist of herschreven. Dat laatste is een kwalijke zaak omdat het ons geheugen en historisch besef aantast. Peter Rietbergen kwam onlangs terecht in het geweer naar aanleiding van de oproep van critici om het standbeeld van Jan Pieterszoon Coen (1893) in Hoorn en het paneel 'Hulde der Koloniën' (1898) op de Gouden Koets, te verwijderen omdat zoiets tegenwoordig niet meer acceptabel zou zijn.

Wat wetenschappers zeker niet mogen doen, is assisteren bij campagnes voor collectieve lobotomie, waarin mensen die afstand wensen te nemen van die delen van het verleden die zij minder aantrekkelijk vinden, eisen dat reeds bestaande monumenten worden ontmanteld (...) Wil ons land echt de 'geheugengaten' en het bijbehorende 'ministerie van waarheid', waar onze beelden van het verleden op instigatie van de meest uiteenlopende pressiegroepen door een bange overheid telkens weer worden overgeschilderd om een politiek-correcte visie-van-de-dag te scheppen – alsof wij nu wel weten 'wie es eigenlicht geweest?' (Peter Rietbergen, *Clio's stiefzusters*, Uitgeverij Vantilt (2015): 321-322.

Een verschijnsel dat er inmiddels toe heeft geleid dat daadwerkelijk onderschriften die mogelijk racistisch of kwetsend zouden zijn, in Nederlandse musea zijn vervangen door ‘neutrale’ beschrijvingen.¹

Kortom, er zijn vele aanleidingen om systematisch na te denken over de thematiek die in dit nummer centraal staat. In dit nummer willen we dan ook ruimte maken voor zaken die door dit soort voorbeelden worden opgeroepen: door in te gaan op het beeld als historische bron en hoe dat onze verbeelding van dat verleden kan sturen of veranderen, en te wijzen op de specifieke kennis die beelden bezitten.² Maar ook door inzicht te geven in vormen van meer academische geschiedschrijving aan de hand van (literaire en visuele) artefacten. En tot slot door te wijzen op de noodzaak van begripsgeschiedenis. Want veel woorden die we nu gebruiken als het gaat om beelden, foto’s en kunstwerken zijn niet universeel of neutraal zoals vaak wordt gedacht, maar hangen samen met het modern-romantische kunstbegrip dat dateert uit het eind van de achttiende eeuw. We willen daarmee de nieuwsgierigheid bevorderen naar de herkomst van de taal die we automatisch bezigen als het om beelden, maar die lang niet door iedereen op een juiste manier wordt geacht.³

In de missie van de stichting IVMV is vanaf de oprichting in 2009 de historische component vanzelfsprekend geïmpliceerd.⁴ Veel van de auteurs die de afgelopen jaren bij het IVMV betrokken zijn geweest, delen die historische interesse en hebben daar een antenne voor. Voor deze gelegenheid hebben we een Dossier samengesteld met daarin een flink aantal eerder gepubliceerde artikelen en daarnaast enkele teksten en lezingen die voor het eerst beschikbaar zijn.

In dit themanummer passeren verschillende invalshoeken de revue, voor elk wat wils. Zo schrijven Merlijn Schoonenboom en Joost Pollmann over de lotgevallen van kunstwerken uit onze geschiedenis, met thema’s uit de Oudheid die, via de negentiende eeuw, om uiteenlopende redenen terecht komen in film en in strip. Beelden kunnen ook inzage geven in de ontwikkeling van de historische verbeelding zoals Geerten Boogaard laat zien voor ons koningshuis. De artistieke verbeelding van de eerste wereldoorlog komt aan de orde in een boekbespreking door Tonie van Marle. Gabriël van den Brink ziet hoe de morele sensibiliteit zich al vroeg in de Zuid-Europese *verbeelding* ontwikkelde. Twee bijdragen zijn gewijd aan gezondheid en verbeelding, een boekbespreking van Leo van Bergen over de alcohol, en een bewerking van een college voor gezondheidswetenschappers van Heidi de Mare over Nederlandse reclame van melk, tabak en alcohol van de afgelopen eeuw. Twee bijdragen stellen vragen over beeldaspecten en de rol die ze spelen in het beoordelen van historisch beeld en verbeelding: Thomas van den Brink over historische cartografie en Heidi de Mare over de actuele rol van vleeskleur gegeven de historische kennis die daarover bestaat. Tot slot een drietal artikelen gewijd aan de meer theoretische kant van deze thematiek. Binnen de Stichting IVMV menen wij dat bouwen aan een theoretisch kader hoogst urgent is om te ontsnappen aan

¹ Zie H. de Mare, ‘[CARNATY, of de moeilijkheid van vleeskleur](#)’.

² Zie de binnen het IVMV georganiseerde PhD-masterclass [bronnenkritiek: beeld en woord in vroegmoderne tijd](#).

³ Gedachtewisseling 2016, Heidi de Mare en Sterre Sprenger van *De Correspondent*, zie het **Dossier** bij dit nummer.

⁴ Zie de uitwerking van de IVMV-doelstellingen in het [Kijkgenootschap](#) en het [Strijdgenootschap](#).

de wispelturigheid die zo kenmerkend is voor dit dossier. Daarom hebben we een dubbelbespreking opgenomen van twee recente cultuurhistorische publicaties over historische verbeelding door Heidi de Mare. Daarnaast een eerste aanzet geven tot een systematische benadering van een historisch-analytische methode, met in het verlengde een toepassing daarvan in een voorbeeldanalyse, beide door Gabriël van den Brink en Heidi de Mare.

Omdat deze thematiek binnen het IVMV centraal staat, en ook de grond vormt van waaruit we actuele kwesties van maatschappelijke verbeelding benaderen, zullen we hier in de (nabije) toekomst aandacht aan blijven besteden. Dus hou de website en dit magazine in de gaten voor updates! Steeds geldt dat alle beeldmateriaal in dit nummer – zoals alles op de IVMV-website – steeds onderwerp is van bespreking en gedachtewisseling en in die zin nimmer illustratie, maar onmisbaar is in het betoog. Naast eigengemaakte foto's, is het beeldmateriaal afkomstig van het internet.

CLIO

De Historyschrijfster.

*De trotse Clio port iet heerlijk aen te slaen.
Zy leert een rijke stoff, waer in de geest kan speelen,
Wat was of oit gebeurde, op 't zinrijkst te verbeelen;
En in wat deelen dat een konststuk moet bestaen.
Hoe dat, wanneer m' een daedt op 't naeuwst heeft overwogen,
Men yder landaert elk Persoon na zijn beslach
Heeft uit te drukken: en, zoo veel de kunst vermagh,
Elx lijdning, yders doen moet toonen als voor oogen.
Zy stelt de beelden als op een Toneel ten toon,
En steekt uit Gloryzucht d' Aeloutheit nae de Kroon.*

Samuel van Hoogstraten,
Inleyding tot de Hooge Schoole der Schilderkonst: Anders de Zichtbaere Werelt. (Rotterdam
1678): 68.